

RAZIN:
A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETE

I. kötet.

Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. 595 old.

A Zrínyi Kiadó igen fontos feladatot végzett el Razin műve első kötetének magyar nyelvű kiadásával. Ezzel a kötettel először került a magyar olvasó kezébe olyan könyv, amely az egyetemes hadművészet története első nagy korszakának, a rabszolgatartó társadalom hadművészetének marxista összefoglalását nyújtja.

A megjelent kötetben kapott helyet az öt kötetre tervezett egész mű általános elméleti bevezetése is. A bevezetés részletesen foglalkozik a háborúról és a hadseregről szóló marxista—leninista tanítás alapjaival, a hadművészet lényegével és a hadművészet történetének tárgyával. Ez a bevezetés egyébként önállóan már egyszer megjelent a Hadtörténelmi Közlemények 1956-os évfolyamának számaiban, s így ennek ismertetésétől eltekinthetünk, s a figyelmet a rabszolgatartó társadalom hadművészetének tárgyalására fordíthatjuk.

Razin, a forrásanyag széleskörű felhasználásával, a fegyverek, a hadsereg, a hadművészet létrejöttének és fejlődésének tudományos feldolgozását adja az első osztálytársadalom idején. A kötet anyaga kronológiailag hatalmas időszakot foglal magában és az ókori államok egész sorának hadművészetét mutatja be. A mű gazdag történeti anyagát, tudományos igényességét, széles problematikáját az ismertetés csak érzékeltetheti.

Razin könyvének nagy érdeme, hogy az ókori keleti rabszolgatartó államok hadművészetével, helyének és szerepének megfelelően, részletesen foglalkozik. Meggyőző történeti tények felsorakoztatásával mutatja be, hogy a rabszolgatartó rendszer kialakulása elsősnek az ókori keleti államokban hívta életre a hadművészet létrejöttének és fejlődésének anyagi-technikai és társadalmi-politikai alapjait.

A burzsoá történetírás céltudatosan hallgatott és hallgat az ókori kelet népeinek magas katonai kultúrájáról. Velük szemben Razin bebizonyítja, hogy a hadművészet története nem a görögökkel és a rómaiakkal kezdődik, hanem már előttük a legősibb keleti népek a hadművé-

szetben is olyan alapot teremtettek, amelyre a Görögországban és Rómában bekövetkezett további fejlődés támaszkodhatott.

Az ókori Egyiptom hadművészetének története során tanulmányozhatjuk a kaszthadsereg és a zsoldosokból álló hadsereg kialakulását, melyek a despotikus rabszolgatartó állam elnyomó szerveként jöttek létre. Az egyiptomi hadseregben két fegyvernem volt: a gyalogság és a harci szekerek. A gyalogság történetében először itt alakultak ki egyforma fegyverzetű ellátott gyalogsági fajták, az íjász és kopjás gyalogosok. Ez a folyamat már a könnyű- és nehézfegyverzetű gyalogság szétválását készítette elő. A harci szekerek a sereg mozgékony részét képviselték. Az egyiptomi hadsereg eléggé rendezett harcrendben állott fel az ütközethez. Az ókori Egyiptomban fejlődött ki először jelentős erőt képviselő hajóhad, amely evezőkkel és vitorlákkal egyaránt ellátott hajókból állott. A hajóhad nem egyszer hatásosan működött együtt a szárazföldi sereggel. Az egyiptomi új birodalom korának nagyméretű háborúiban, a hadjáratok tervszerű levezetésében a hadászati vezetés fontos elveinek érvényesülését figyelhetjük meg. Jelentős színvonalra fejlődött az erődítési és ostromtechnika.

Az egyiptomi hadművészet eredményeivel a görögök is megismerkedtek, akik nagy számban szolgáltak zsoldosként az egyiptomi hadseregben az i. e. 7. században.

Az asszíroknál állandó katonaság fejlődött ki. A hadsereg nagy része az állam költségén felfegyverzett, elszegényedett földművelőkből állott. A gyalogság könnyű- és nehézfegyverzetűre oszlott. A gyalogság mellett új fegyvernemek jelentek meg — a lovasság és a „műszaki” csapatok. A lovasság egyre inkább háttérbe szorította a harci szekereket. A „műszaki” csapatok utakat, hidakat, táborokat építettek a hadsereg számára. Az asszírok a harcászatban is jelentős lépést tettek előre. A frontális támadás taktikája mellett gyakran alkalmazták az oldaltámadást is. Asszíriában valósult meg a történelem során először a hadsereg fegyverzetű és felszereléssel való központi, szervezett ellátása.

Urartu hadművészete a várerődvédelem kifejlesztésében az ókori India a katonai elmélet terén ért el jelentős eredményeket. Manu törvényei hadművészeti kérdéseket foglaltak eléggé fejlett rendszerbe. A szkíták lovashadserege a kis, váratlan rajtaütésekkel jellemezhető hadviseléssel, s a nagy puszták és a nomád életmód következtében alkalmazható mély, hadászati visszavonulás megvalósításával tűnt ki.

A perzsa rabszolgatartó despotikus állam hadseregében a harci szekerek elvesztették korábbi jelentőségüket. A manőverezés eszközévé az irreguláris lovasság lett, amely a hadsereg főerejét képezte. A nagy létszámú állandó hadsereg mellett a perzsák a satrapiákban a seregyűjtést külön katonai körzetek parancsnokai útján végezték. A hadművészet történetében ilyen rendszerbe foglalt feltöltés Perzsiában jelent meg először.

Az ókori Kína hadművészetének eredményei kihatással voltak Közép-Ázsia népeinek hadművészetére. A hadsereg kiegészítésének Kínában is szervezett formája alakult ki, amelynek alapjául az adminisztratív gazdasági egységet képező „szomszédi közösségek” szolgáltak. A kö-

zösségeeknek a kapott földért katonákat kellett kiállítaniok, lovat, ökröt, élelmiszert és takarmányt kellett biztosítaniok a hadsereg számára. A fegyvernemek közül a gyalogság, a harci szekerek, majd később — a nomádok támadásainak elhárítására — a lovasság fejlődött ki.

Magas fokú katonai kultúráról tanúskodik az ókori kínai határvédelem megszervezése. A nomád betörések ellen felépített Nagyfal a kínai haditechnika fejlettségét, a fal védelmének kidolgozott rendszere jelentős katonai szervezettséget bizonyít.

A kínaiaknál jelentkezett először — mindenekelőtt Szun Ce munkásságával — a katonai elmélet, mint a hadművészeti eredmények, a harci tapasztalatok összegezése és általánosítása. Szun Ce a hadászat és a harcászat kérdéseivel egyaránt foglalkozik, s ismerteti az ókori Kína hadművészetének tartalmát és legfontosabb elveit.

Razin, feltárva az ókori keleti népek eredményeit a hadseregszervezés és a hadművészet területén, cáfolhatatlan történelmi tényekkel bizonyítja, hogy az ókori keleti államok hadművészete szerves része, korai fejlődési szakasza a rabszolgatartó társadalom hadművészetének.

Az ókori Görögországban a rabszolgatartó gazdálkodás fokozatosan a termelés minden ágára kiterjedt. A rabszolgatartó társadalom, a keleti államokéhoz képest, magasabb fokra fejlődött. A fejlettebb anyagi kultúra és társadalmi-politikai viszonyok következtében a rabszolgatartó társadalom hadművészete is új szakaszába lépett. Ez az időszak elsősorban Athén, Spárta és Thebai hadseregeinek és háborúinak történetével kapcsolatos. A görög hadseregek jellegének és személyi állományának változásai az osztláyharc alakulásától, a társadalmi-gazdasági fejlődéstől függően mentek végbe. A görög városállamokban milícia-rendszerű rabszolgatartó hadseregek alakultak ki. A hadseregek kontingensét a szabad állampolgárok felkelése adta. Az állampolgárok maguk voltak kötelesek gondoskodni fegyverzetükről és felszerelésükről és csak háború idején teljesítettek katonai szolgálatot. A milícia-jellegű hadsereg kialakulásának feltételeit a szabadok rabszolgatartó osztlályá való szerveződésének folyamata teremtette meg. A görög hadseregek, a milícia-jelleg ellenére, a regularitás lényeges vonásait viselték magukon. A kiegészítésnek egységes rendszere, a hadseregnek kidolgozott szervezeti felépítése, egységes fegyverzete, kialakult nevelési és kiképzési szisztémája, szervezett, tömör harcrendje volt.

Az osztláyharc elesedése a városállamokon belül, az áru- és pénzforgalom növekedése, a szabadok széles rétegeinek elszegényedése, a gazdag rabszolgatartók tartózkodása a katonáskodástól, a hadsereg létszáma növelésének szükségessége és más gazdasági-társadalmi és katonai tényezők arra vezettek, hogy a milícia-rendszerű hadsereget, a peloponnesosi háború (i. e. 431—401) idejétől kezdve, fokozatosan kiszorította a hivatásos zsoldos katonaság.

A görögök fejlett nehézfegyverzetű hoplita-gyalogságot és új harcrendet hoztak létre. Az új harcrend a hoplita-gyalogság zárt, néhány sor mélységű vonalalakzatú felállása, a falanx volt. A falanx harcrend zárt, tömör rendjével, egyforma fegyverzetű, jól együttműködő harcossal kisebb létszámú hadsereg esetén is nagy átütő erőt képviselt. Ezért a

korlátolt létszámkerettel rendelkező milíciának a legjobban megfelelt. A görög városállamok hadseregeinek fejlett szervezeti tagozódásuk volt ugyan, a hoplita-falanx azonban a harcban osztatlan taktikai egészet alkotott. Az erők a frontvonal mentén egyenlően voltak elosztva a harcrendben. A harcrend felállításánál igen fontos szerepe volt a mélység és szélesség arányának. A mélység növelése ugyanis növelte a falanx lökőerejét, a szélesebb arcvonal viszont a szárnyak biztosítását javította. Általában 8—12 sor mélységű falanxot alkalmaztak.

A görög-perzsa háborúban a fejlett görög hadseregszervezés, a falanx-taktika és a korszerű hoplita fegyverzet bebizonyította fölényét a keleti típusú perzsa hadsereggel szemben. A falanxnak azonban voltak olyan hiányosságai, amelyek erősen csökkentették harcászati lehetőségeit. Szárnyai gyengék, sebezhetőek voltak. Hosszabb mozgásnál, főleg egyenetlen terepen, a falanx könnyen felbomlott, s a sorok felbomlása vagy a harcrend szétszakadása vereséggel fenyegette a hadsereget. A falanx klasszikus formájában kizárta a tartalékképzés lehetőségét, az erők átcsoportosítását, az üldözés megvalósítását. Mivel a harcrend kizárólag a nehézfegyverzetű gyalogságra épült, szó sem lehetett a fegyvernemek harcászati együttműködéséről. Razin a harcaszat további fejlődési vonalát éppen azon keresztül mutatja be, hogy a gazdasági, társadalmi, politikai és katonai tényezők alapján feltárja a fenti hiányosságok kiküszöbölésének útját a harcrendben és a harcászatban.

A görög zsoldos hadsereg kialakulásával együtt jött létre a középfegyverzetű gyalogság. Megjelenése jelentős előrehaladást eredményezett a harcászatban. A középfegyverzetű gyalogság már széttagolt alakzatban és falanxban egyaránt harcolhatott. Egyenetlen terepen is jól mozgott s hatásosan küzdött az ellenséges harcrend szárnyai ellen. A harcrend alapja a hopliták falanxa maradt, de az új gyalogsági fajta, mint a manőverezés eszköze, egyre nagyobb szerepet játszott. A harc sikere mindinkább a két gyalogsági fajta harci együttműködésén múltott.

A görög harcrend és harcászat lényeges változáson ment át a demokratikus berendezkedésű Thebai felemelkedésével. A klasszikus falanxban eddig az erők egyenlően voltak elosztva. Epaminondas thebai hadvezér „elsőként alkalmazta azt a nagyjelentőségű harcászati elvet, amely napjainkig is eldönti csaknem valamennyi reguláris ütközet sorsát, a csapatok egyenlőtlen elosztását az arcvonalon azzal a céllal, hogy a főcsapáshoz szükséges erőket a döntő ponton lehessen összpontosítani” (Engels). Epaminondas helyesen ismerte fel a falanx gyengeségeit és levonta belőlük azt a következtetést, hogy nem szükséges az ellenséges falanxot minden pontján megverni. A győzelemhez elég, ha túlerő képzésével a frontvonal döntő szakaszán szétveri. A leuktrai csatában (i. e. 371) Epaminondas a harcrend balszárnyán mélyen tagolt oszlopot képezett, amely a harc során elsőprő támadásával szétzúzta a spártaiak jobbszárnyát. Harcrendjének másik szárnya ezalatt lekötötte a szemben álló ellenséges erőket. A spártai jobbszárny veresége következtében az egész spártai falanx menekülni volt kénytelen. A thebai sereg új harcrendje tehát biztosította a túlerőt a főcsapás irányában s egyszersmind módot adott a támadó szárny és a védekező szárny harcászati együtt-

működésére. Thebai hadserege, az addigi görög seregektől eltérően, olyan lovassággal rendelkezett, amely számánál és erejénél fogva hatásosan támogatni tudta a gyalogságot. A mantineai csatában (i. e. 362) a thebai lovasság a főtámadás megvalósításában működött együtt a gyalogsággal.

A központosított rabszolgatartó makedon állam állandó hadserege, a reguláris gyalogság mellett, reguláris lovassággal is rendelkezett. Mindkét fegyvernem könnyű-, közép- és nehézfegyverzetűre oszlott s ez nagymértékben növelte az egész hadsereg manőverezési képességét. A gyalogság és lovasság különböző válfajainak meghatározott harcászati feladata volt s annak megfelelően kapcsolódott a harcba. A lovasság nemcsak önálló fegyvernemmé vált, de már gyakran a főtámadás végrehajtását is magára tudta vállalni. Ezzel Epaminondas elve a makedon harcászaton továbbfejlődött. A túlerőnek a döntő irányban való biztosítása a különböző fegyvernemek egybehangolt alkalmazása útján valósult meg.

A gyalogság továbbra is falanxban harcolt s a falanx a harcrend alapja maradt. A falanxtól való eltérésre azonban már a görögöknél volt példa. Az i. e. 5. század végén, a tízezer görög zsoldos visszavonulása folyamán, Xenophon a görög falanxot az addig csak adminisztratív egységekként szereplő lochosokra tagolta. A lochos taktikai egységgé vált s a harcrend ennek következtében az egymástól térközzel elválasztott lochosokból állott. A falanxnak kisebb taktikai egységekre való felosztásával megszületett a gyalogság harcászati szétbontakozása. A lochosokból álló harcrend hajlékony lett, manőverezési lehetősége megnőtt s az egyetlen terep már nem árthatott neki. Tekintve azonban, hogy Xenophon újítása a görögöknél nem nyert további alkalmazást, a sikeres kísérletet csak egy új, a manipuláris harcrend és harcászat előképének tekinthetjük.

Az ókori Rómában a nemzeti rendszer felbomlásával, a rabszolgatartó társadalom és az állam kialakulásával a nemzeti felosztást a római állampolgárok vagyoni szerinti felosztása váltotta fel. A vagyoni felosztáson nyugvó kiegészítés alapján, Görögországhoz hasonlóan, Rómában is milícia hadsereg jött létre.

A rómaiak, akik kiváló gyalogsággal rendelkeztek — a kezdetben náluk is meglevő falanx helyett — új harcrendet, a légio manipuláris harcrendjét alakították ki. Ez a harcrend elvileg különbözött a zárt, eléggé nehézkes, manőverezni nem tudó gyalogsági falanxtól. A légio harcrendje egységes kiegészítésű és fegyverzetű taktikai egységek, a 60—120 főnyi manipulusok három vonalából állott. A légio 30 manipulusa a sakktábla egyszínű mezőinek formájában fejlődött harcrendbe. Minden vonalban 10—10 manipulus helyezkedett el. Az új harcrend tehát szélességben és mélységben egyaránt önálló taktikai egységekre oszlott. A harcrend hajlékonyá lett s módot adott az egységek mozgására. A manipulusok kiválóan manővereztek, a mozgás nem zilálta szét a harcrendet. A második vonal létezése lehetővé tette az arcvonal mélységből történő kiegészítését, pótlását. A harmadik vonal egyre inkább a tartalék szerepét kezdte betölteni. A rómaiak a görögökhöz viszonyítva magasabb szintre emelték a harcászatot s a manipuláris harc-

rend és harcászati fölénye a faianx felett a gyakorlatban is beigazolódott a makedon háborúk idején.

A sereg szárnyai azonban, elsősorban megfelelő lovasság hiányában, a manipuláris harcrendben is eléggé fedetlenek maradtak. Az erős lovassággal rendelkező karthágói hadsereg, Hannibál vezetésével, ki is használta ezt a gyengeséget, s többek között Cannae-nál is a szárnyakra mért csapás útján kerítette be a hatalmas római sereget.

A bekerítés elhárításának módját keresve, a rómaiak a zámai csatában (i. e. 202) lépcsőzött harcrendet alkalmaztak, s ezzel új harcászati kombinációkra nyílt lehetőségük. A harcrend második lépcsőjében felállított római gyalogság manővere, amelynek segítségével az első vonal szárnyai kiegészültek, sikeresen verte vissza a karthágóiak bekerítésre törekvő támadását. Ebben az ütközetben egyébként a rómaiak a lovasság tekintetében is fölénybe kerültek a karthágóikkal szemben.

A római nagyhatalom kialakulásának gazdasági-társadalmi viszonyai között a milícia hadsereg időszerűtlenné, az állampolgárok általános hadkötelezettsége alkalmazhatatlanná vált. A milícia hadsereget hivatalos katonákból álló hadsereg váltotta fel. Ezzel szorosan összefüggött az, hogy megváltozott a légió harcrendje az i. e. 2. század végén. Három manipulust egy cohorsban egyesítettek és a cohors lett a taktikai egység. A légió 10 cohorsa két vonalra képezett a harcrendben. A nagyobb taktikai egységek következtében egyszerűsödött a légió vezetése, de a harcászati mélység csökkentése hátrányosan befolyásolta a légió manőverezési képességét.

A légió harcrendje nagy fejlődésen ment át Julius Caesar idejében. A taktikai egység a cohors maradt, de a légió harcrendje újra három vonalból állott s a vonalak közötti távolság megnövekedett. A harmadik vonal az általános tartalék szerepét töltötte be. A tartalékot rendszerint az ellenség harcrendjének szárnyai elleni manőverezésre, vagy az ellenséges átkarolás visszaverésére alkalmazták. A tartalék így a légió harcrendjének szerves részévé vált s a főcsapás megvalósítására is alkalmassá lett. Caesar légióinak erejét fokozta, hogy seregében megnőtt a könnyűfegyverzetű gyalogság (krétai íjászok, baleári parittyások) és a lovasság (germán zsoldosok) szerepe. Emellett a légiók nagyszámú hadigéppel is el voltak látva.

A rabszolgotartó társadalom válságának kezdetével a római császárság korának állandó hadseregében és hadművészetében a hanyatlás jelei mutatkoztak, s a III. századtól az általános válság katonai következményeként a római hadsereg rohamosan vesztette el azokat a tulajdonságokat, melyek annak idején a kor legjobb hadseregévé tették. A rabszolgotartó társadalom ellentmondásainak kiéleződésével végleg tönkrement a hadsereg legjobb emberanyagát adó szabad parasztság. A hadsereg idegen zsoldosokból toborzott hadsereggé vált, s a római elem elmerült a barbár, félbarbár, romanizált, nemromanizált katonák tömegében. A hadsereg jellegének és állományának ilyen alakulása nem maradt hatás nélkül a hadművészetben. A nehézfegyverzetet egyre kevésbé használták, a légió harcrendje egyre jobban hasonlított a falanxhoz, s emellett a passzív védelmi harc került előtérbe. A cohorsok el-

vesztették taktikai önállóságukat; a hadsereg manőverezési képessége gyorsan hanyatlott. Eltűntek azok a feltételek, amelyek a római hadművészet korábbi magas színvonalát lehetővé tették. A rabszolgatartó társadalmi rendszer felbomlása katasztrófába döntötte a római birodalmat és csődbe juttatta a rabszolgatartó társadalom hadművészetét. „Végül is eltűnt a rómaiak és a barbárok fegyverzete és felszerelése közötti mindennemű különbség és a fizikailag és erkölcsileg magasabban álló germánok keresztülgázoltak a demoralizált légiók testén.” (Marx—Engels Művei XI. köt. II. rész, 387. o., oroszul.)

A hadseregszervezés és a harcászat érintett kérdésein kívül Razin részletesen foglalkozik az ókori rabszolgatartó államok flottáinak szervezetével, fegyverzetével és harcászatával, az erődítési és ostromtechnika kérdéseivel. Az ókor háborúinak konkrét történeti viszonyaira támaszkodva elemzi a hadászat fejlődését. A stratégiai művészet az ókorban a háborúra való felkészülésben, a hadászati tervek kidolgozásában, a főcsapás irányának megválasztásában, a hadászati felderítésben, a szárazföldi és tengeri erők együttműködésének megszervezésében, az ütközetek helyének és idejének meghatározásában, a hadjáratok végső és közbeeső céljainak kitűzésében nyilvánult meg. A hadászat fejlődésének kérdését azonban világossá tette volna az, ha a szerző, a harcászat fejlődési szakaszaihoz hasonlóan, a hadászat fejlődési szakaszait is határozottabban körvonalazta volna.

Razin könyve érdeklődésre tarthat számot nemcsak a hadművészet története iránt érdeklődő olvasók részéről. A mű értékes a rabszolgatartó társadalmi rendszer egészének történeti feldolgozása szempontjából és ezért hasznosan tanulmányozhatják azok is, akik az egyetemes történet iránt érdeklődnek.

Razin művében vitatott állásfoglalással is találkozunk. A szerző konkrét történeti elemzés útján mutatja be, hogy a hadművészet fejlődését alapvetően a társadalmi-gazdasági rendszer fejlődése határozza meg. (Az ókori hadművészetben bekövetkezett változások csakis ezzel a módszerrel nyerhettek és nyertek is tudományos magyarázatot.) Ez azt jelenti, hogy a hadművészet történetének korszakai egészében megfelelnek az egyetemes történeti periódusoknak. Ennek nem mond ellent az, hogy esetenként a hadművészet fejlődésének lehetnek és vannak is sajátos, katonai tényezők által befolyásolt szakaszai. A szerző azonban túlságosan nagy szerepet tulajdonít a katonai tényezőknek a hadművészet periodizálásánál. A bevezetésben a hadművészet fejlődését nem a társadalmi-gazdasági rendszerek, hanem a háború fő korszakai szerint osztja fel. A rabszolgatartó társadalom hadművészete helyett is a háború rabszolgatartó korszakának hadművészetéről beszél. Pedig éppen az ókori hadművészet történetében egyetlen olyan időszakot sem találunk, amely sajátos lenne. Ellenkezőleg, a hadművészet minden fejlődési szakaszát a rabszolgatartó társadalmi-gazdasági rendszer fejlődése határozta meg.

Razinak néhány megállapítása leegyszerűsített s ezért ellentmondásos. Úgy tűnik például, hogy a kínai lovasság és a harciszekerek szerepét túlbecsüli a Csou korszakra vonatkozóan, s ezzel a hadsereg tömegeit kitevő gyalogságot aláértékeli. Ami a lovasságot illeti, csak jóval

később vált fő fegyvernemmé a kínai hadseregben s kialakulásakor egyáltalán nem volt olyan a helyzet — ez különben a könyvből is kiderül —, hogy a lovasság megszervezése régi tradíciókra támaszkodhatott volna.

Nem lehet egyetérteni azzal az állásfoglalással sem, hogy Thermopylainél a spártai csapat önfeláldozásának csupán erkölcsi hatása lett volna. A szerző is megemlíti, csak nem értékeli kellőképpen, hogy a 300 spártai hősie harcának eredményeképpen az összes görög szövetséges erők Athén felé való elvonulása biztosítva volt.

Razin kifejtése szerint nem elég világos a római gyalogság vagyoni és életkor szerinti felosztásának kérdése. Ebben a kérdésben a helyzet az, hogy kezdetben az öt vagyoni csoportnak megfelelően a katonák más-más fegyverzetet viseltek. Egyes vagyoni csoportokhoz tartozó katonák elnevezése fennmaradt akkor is, amikor a vagyoni tagozódást már felváltotta a harcosok harci tapasztalat, életkor szerinti felosztása. Az egyik felosztási elvet másik váltotta fel s ez hosszú folyamat eredménye volt. Nem lehet tehát egyszerűen azt mondani, hogy a harcosokat életkoruk és vagyoni helyzetük szerint osztották csoportokra.

A szerző szerint a karthágóiak a második pun háborúban a szárazföldi hadjárat tervének kidolgozására egyértelműen csak rákényszerültek, mivel a tengeren már Róma volt az úr. Ez a kérdésnek csak az egyik oldala. A másik oldala azonban az, hogy ily módon a karthágóiak hatalmas hadsereget tudtak éppen a Padus völgyébe juttatni, ahol nagyszerű lehetőségek kínálkoztak a Róma elleni szövetség kialakítására és egy közbeeső bázis megteremtésére. Mindezek a szerző által is kifejtett körülmények folytán, nem lehet a szárazföldi hadjárat tervét ilyen kategórikusan a kényszer szülöttének tekinteni.

A könyv megjelentetésében a kiadó mellett a fordítói kollektívának is megvannak a maga érdemei. De éppen mert annyira szükséges könyvről van szó, meg kell említeni, hogy helyenként jóval nagyobb fordítói gondosságot érdemelt volna a mű.

Bár a stílus kérdése igen fontos — hiszen a könyvet várhatóan gyakran fogják használni tananyag elsajátításához is —, a fordításban itt-ott előforduló nehézségek felemlítésétől el lehet tekinteni. Előfordulnak azonban olyan fordítási hibák, amelyeket nem lehet szó nélkül hagyni elsősorban azért, mert ténybeli, sőt elvi hibákat eredményeztek.

A lefordított szövegből arról értesülhet az olvasó — s ezt az eredeti szöveg félreértése idézte elő —, hogy az ókori kínai államban, a Jin korszakban a harci szekerek száma nem haladta meg az 5000-et (161. o.). Mintha a fordítók (nem a szerző!) keveselték volna ezt a létszámot ahhoz, hogy a harci szekerek fontos szerepre jussanak a kínai hadseregben. Pedig ha egy kissé elgondolkodtak volna a lefordított szövegen, s tájékozódtak volna az akkori viszonyok hadseregeinek létszámáról, feltétlenül kétely támadt volna bennük, legalábbis saját szövegük helyességét illetően. Az eredeti szövegben egyébként szó sincs a harci szekerek számáról. Ellenben van szó arról, hogy a sereg létszáma nem haladta meg az 5000 főt, s ez nagy különbség. Bármilyen régen volt a Jin korszak, ekkorát nem lehet tévedni még a fordítóknak sem.

Nem is elég, ha azt mondjuk, hogy túl modernnek hat az olyan for-

dítási megoldás, amelynek következtében a perzsa rabszolgatartók hadserege „ezredekre, századokra és tizedekre tagozódott” (149. o.). Ezek a szervezeti egységek tudvalevőleg egyszerűen, ezer, száz és tíz főből állottak. De ha már a fordítók végképpen nem tudták másképpen lefordítani az orosz szöveget — amelyben természetesen ezredekről egy szó sincs —, legalább ehhez az „adathoz” írtak volna szerkesztői jegyzetet s nem Urartuhoz, amit viszont egyszerűen a későbbi Arméniaként magyaráznak. Razin könyvében eredetileg is vannak túl modernnek ható fogalmak, amit szovjet bírálói szóvá is tettek. A fordítóknak azonban ebben a vonatkozásban sikerült túltenniök minden elképzelésen.

Önkényes szövegfordítással találkozhatunk a Spartacus vezette rabszolgafelkelést tárgyaló részben (398—399. o.). A fordítók hibát hibára halmoznak s Appianosnak és Rázinnak egyaránt volna min csodálkoznia a magyar szöveg olvasásakor. A fordítók teljesen félremagyarázták a szöveget. Nem lepte meg őket az sem, hogy az általuk lefordított szöveg ellentmond a szerző végkövetkeztetésével, amit pedig pár oldallal hátrább már helyesen fordítottak le. A fordítók (nem Razin!) azt állítják, hogy Appianos szerint a felkelt rabszolgákhoz csatlakoztak „a földtől megszabadított parasztok is”. Az eredeti tőkefelhalmozódás idejéről beszélünk, hogy a földtől megszabadított parasztokról esik szó? Razinnál, hihetően helyesen, szó szerint fordítva a „földekről való szabadok” szerepelnek. Tehát olyan szabadok, akik a földeken dolgoznak, azaz parasztok. Ezen túlmenően az egész mondatból az derül ki, hogy Spartacushoz csatlakoztak a parasztok. Ez alatt pedig csak azt érthetjük, hogy a parasztok mindnyájan, vagy legalábbis tömegesen csatlakoztak. De, hogy félreértés ne essék (mármint a fordításnál félreértett szöveg ismételt félreértése, ami egyébként a szerző eredeti állításához juttathatna), a következő oldalon ezt olvashatjuk: „A felkelő rabszolgákhoz csatlakoztak az elszegényedett itáliai parasztok is.” S ha még ehhez hozzávesszük a fordítók azon állítását, hogy „az itáliai törzsekből toborzott katonák Spartacus oldalára álltak”, akkor a fordításban az itáliai parasztság és a felkelők közötti viszonyoknak, s ennek következtében az egész rabszolgafelkelésnek az eddigi kutatásoktól eltérő, új megvilágítását kapjuk. Ezek az állítások azonban sajnos nem felelnek meg a történelmi tényeknek s ezt a fordítóknak is illett volna tudniok. A római rabszolgatartó rendszer a felkelés idején még elég szilárd volt, s a parasztság olyan mérvű szembehelyezkedése a rendszerrel, mint amilyenről a fordított szöveg beszél, nem következett be. Az itáliai parasztság tömegei nem csatlakoztak a felkelőkhöz s a rabszolgáknak nem is voltak olyan céljai, amelyek a szabad lakosság szegény rétegeinek tömegeit az ő oldalukra állították volna. A felkelés vereségének éppen ez volt az első oka. Ezt egyébként már saját fordításukban is olvashatják a fordítók a könyv 404. oldalán. Némi történelmi ismeretek birtokában el lehetett volna kerülni egy ilyen oldalakon át ismétlődő elvi jelentőségű hibát. De ha már ezzel nem rendelkeztek a fordítók, az olvasó meglegedne a pontos fordítással is. Az eredeti orosz szövegben ugyanis ezekkel, a történelmi valóságot túlzásaikkal meghamisító kijelentésekkel nem találkozunk. Ott az áll, hogy szabad parasztok is kezdtek csatlakozni a felkelőkhöz és a légiók-

ból italicusok szökdöstek át Spartacushoz. Ez pedig lényegesen más, mint amit a fordításban találunk, s meg is felel a tényeknek.

Ezek után az olvasó, amikor azt olvassa (401. o.), hogy Spartacus Picenumnál (és nem Picenumban!) vívott ütközetet a római hadseregek ellen, már nem is csodálkozik. A fordítók, ahelyett, hogy utánanézték volna, egyszerű logikával talán azt gondolták, hogy a csaták helyét rendszerint a közeli helység után szokás meghatározni, tehát Picenum is csak helységnév lehet. Ezzel szemben Picenumnak Itália egyik vidékét nevezték.

Kétségtelen, hogy maga Razin is egyoldalúan fogalmazta meg könyve hatodik és hetedik fejezetének címeit. (A hadművészet fejlődése a római birodalom ellen küzdő népek háborúiban"; „A hadművészet fejlődése a kelet-római birodalom ellen küzdő népek háborúiban”.) Ezek azonban csak egyoldalúan megfogalmazott címek, de ennek ellenére magukban foglalják a fejezetek fő tartalmi mondanivalóját. A fordítók azonban a hetedik fejezet címét az eredetitől teljesen eltérően fordították. A fejezet új címe: „A kelet-római birodalom ellen küzdő népek hadművészetének fejlődése”. Ez már nem egyoldalú, hanem teljesen helytelen cím, amely egyáltalán nem felel meg a fejezet tartalmának. A fejezet ugyanis elsősorban a kelet-római birodalom hadművészetének fejlődésével foglalkozik.

Bosszantó hibával találkozunk a 428. oldalon. Minden bizonnyal az egyetlen könyv a világon Razin magyar kiadása, amelyben azt olvashatjuk, hogy Caesar 13 légióval lépte át a Rubicot. Caesar a kockát vetette el, a fordítók pedig a sulykot.

Nem lehet helyeselni, hogy a történetírásban meghonosodott és helyes elnevezéseket a fordítók megváltoztatják. Annál is inkább, mert az eredeti orosz szöveg pontos fordításából ilyen változtatások nem következnek. Indokolatlan a marathoni, leuktrai stb. csata helyett azt írni, hogy „harc Marathonnál”, „harc Leuktránál”. Főleg furcsának hat ez, ha időrendi táblázatban fordul elő. Egyébként a „harcnak” lefordított szó csatát és ütközetet is jelent. A leuktrai csatában a támadó oszlop egy részét képező csapatot „szent csapat”-nak szokás nevezni, s nem „megszentelt osztag”-nak.

Különösen hű és pontos fordítást várunk a fordítóktól akkor, ha a marxizmus—leninizmus klasszikusainak megállapításait fordítják magyar nyelvre. A fordítói kollektíva ebben a vonatkozásban sem állt feladata magaslatán, s pontatlanul és hevenyészetten fordította le a könyvben szereplő, magyarul még meg nem jelent idézetek egy részét (l. 192. o., 396. o.).

Mindent egybevetve, a kiadványnak nagy hasznára vált volna, ha a fordítók és a szerkesztők, munkájuk igénye szerint, tanulmányozták volna az ókor történetét s egyben jóval nagyobb gondosságra és hűségre törekedtek volna az eredeti szöveg visszaadásában. Ez esetben elkerülhetők lettek volna azok a hiányosságok és hibák, amelyek leszállítják egészében véve hasznos munkájuk értékét.

Dér László